

Botos Katalin

A társadalombiztosítás korunk gazdaságában

Social Security in Our Modern Economy

Összefoglalás

A világ demográfiai helyzete alapvetően megváltozott. Az előregedés miatt egészségügyi és nyugdíjfinanszírozási gondok jelentkeznek a fejlett országokban, míg a fejlődő országok esetében pedig elsősorban a foglalkoztatás a probléma. Az előregedés az egészségügyi és a nyugdíjkiadások növekedésével jár. Paradigmaváltás kell a nyugdíjrendszerben, át kell térni a biztosításról a befektetési szemléletre. A magyar nyugdíjrendszer számos változáson ment keresztül, és a magyar nyugdíjas réteg komoly áldozatot vállalt a nehéz makrogazdasági helyzet finanszírozásában. Magyarországon külön probléma, hogy a humán ágazatok fél évszázada elmaradtak bér szempontjából az átlagtól, s ez napjainkra fenyegeti a humántőke minőségét. A nyugdíjrendszer reformjának ösztönözni kellene a gyermekvállalásra és tanítatásra.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: A13, B52, E62, H15, H63 P30

Kulcsszavak: rendszerváltás, nemzetközi pénzügyek, gazdaság éserkölcs, társadalombiztosítás, bankszabályozás

Summary

The demographic situation has fundamentally changed in recent times. Ageing is causing health and pension funding problems in developed countries, while employment is causing the most problems in developing countries. Ageing is associated with increasing in health and pension expenditures. A paradigm shift is needed in the pension system; from an insurance to an investment approach. The Hungarian pension system has undergone a number of changes and the Hungarian pensioners have made a major sacrifice in financing the difficult macroeconomic situation. A particular problem in Hungary is that the human resources sec-

PROF. DR. BOTOS KATALIN, egyetemi tanár, professor emerita, Szegedi Tudományegyetem (evmkabor@gmail.com).

tor has been below average in terms of wages for the last fifty years, which is now threatening the quality of human capital. The reform of the pension system should boost people's willingness to have children and to give children proper education.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: A13, B52, E62, H15, H63 P30

Keywords: regime change, international finance, economics and ethics, social security, banking regulation

BEVEZETÉS

A társadalombiztosítással, ezen belül a nyugdíj kérdésével több, mint harminc éve foglalkozom. Már a rendszerváltást megelőzően, véleményezésre küldte meg nekem az akkoriban újra létrehozott Társadalombiztosítási Főigazgatóság, egy akkori reform tervezetét, tekintve, hogy pénzügyi kérdésről volt szó, s a szakmában elismert pénzügyes szakértőnek tekintettek. Arról volt szó, hogy *mekkora vagyonnal* kellene rendelkeznie a TB- nyugdíjalapnak, hogy a biztosítási szemlélet alapján eleget tudjon tenni a várható nyugdíjfizetési igényeknek. Hiszen az Országos Társadalombiztosító Intézetmegszüntetésekor a biztosítás minden vagyonát államosították; de amikor ismét visszaállították a TB bizonyos önállóságát a 80-as évek végén, napirendre kerültek a biztosításmatematika jellegű kérdései. Így nagyon hamar képbe kerültem a társadalombiztosítás pénzügyi kérdéseivel kapcsolatban.

TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁS – VAGYON

Mivel a rendszerváltozás előtt még viszonylag fiatal volt a magyar társadalom demográfiai szerkezete, sokan voltak befizetők, s a kifizetések fölött – elvileg – képződött bizonyos vagyon a járulékokból. Természetesen, 1945 után ezt először is elvették a TB-től, majd a szocialista rendszerben keletkező többletbefizetéseket a költségvetés nem halmozta fel, hanem elköltötte. Joggal gondolhatta ezért az 1988-ban újból létrehozott *TB főigazgatóság*, hogy abból az állami vagyonból, ami a költségvetés által 40 éven át finanszírozott beruházások eredményeként keletkezett, egy jelentős rész valójában a TB-nyugdíjalapot illetné. Abefektetések, illetve azok hozama lehetne majd a lassan előregedő magyar társadalom nyugdíjainak kiegészítő forrása, túl, az aktívák befizetésein. A demográfia alapján jól kiszámolható volt, hogy milyen ütemben öregszik el a lakosság, s hogy emiatt a nyugdíjak kifizethetőségéhez mennyivel magasabb járulékfizetésekre lenne szükség. Ennek megvalósítása azonban rendkívüli mértékben rontotta volna a versenyképességet. Ezt az emelést válthatná ki, ha bizonyos volumenű állami vagyont a TB tulajdonába adnának, s annak hozama szolgálna kiegészítő forrásul. Ha jól emlékszem – hiszen ennek már csaknem 35 éve –, mintegy 300Mrd Ft értékű vagyonjuttatást tartott volna szükségesnek a társadalombiztosítás. 1990-ig azonban ilyen döntés nem született. Noha a rendszerváltáskor a privatizációs törvények meghozatala kapcsán erre elvileg sor kerülhetett volna. Botos József, aki Antall József kinevezésére 1990-ben a TB Főigazgató-

ság vezetője lett, világosan meg is fogalmazta, milyen vagyonelemekre lenne szükség, így pl. gyógyszergyárakra és kötszergyárakra. Ezeket ugyanis nem célszerű magánkézbe adni, hiszen valójában nemzetbiztonsági jelentőségű vállalatokról van szó. Emellett így kézben lehetne tartani az egészségügyi költségek egy részének alakulását is, hiszen ezek a vállalatok nem a profitmaximalizálásra törekednének, tulajdonosukkal, így egyben felhasználójukkal szemben. Az Antall-kormány ideje alatt mindenesetre a koncepció ezen vállalatok magyar állami kézben tartása volt. Ez azonban a későbbi kormányok alatt megváltozott, hiszen a gyógyszergyárak voltak a legkelendőbbek a nemzetközi vevők számára. Így az Állami Vagyonügynökség igen jó áron tudta azokat devizáért értékesíteni. A magyar költségvetés hiánya, a felhalmozott külföldi államadósságunk miatti adósságfizetés szorítása pedig fontossá tette, hogy a magyar állam devizabevételekhez jusson. A Horn-kormány egyébként is, egyértelműen a minden áron való magánosítás elvét vallotta. A hét magyar gyógyszeripari nagyvállalatból hat 1995-96-ban külföldi szakmai befektetők többségi tulajdonába került. (Antalóczy, 1997). Ez erősen kiszolgáltatottá tette a TB részét képező egészségbiztosítást a gyógyszerárak alakulásának, hiszen az emelkedő gyógyszerköltségeket nem lehetett a magyar lakosság alacsony béreire ráereszteni. Így a TB gyógyszer-támogatási igénye ugyancsak magas lett.

A társadalombiztosításban végrehajtott törvényi változtatások – az önkormányzatok létrehozása 1993-ban – azonban szétzilálták az egységes társadalombiztosítást. Külön nyugdíjbiztosítási és egészségbiztosítási pénztár (alap) jött létre. Az első Orbán-kormány alatt az önkormányzatok gazdaságtalan működése miatt – helyesen – azokat megszüntették. Ez új helyzetet teremtett. A nyugdíjrendszer a nyugdíjtörvény további módosításai következtében folyamatosan változott, de nem valamely egységes koncepció mentén.

2012-ben bevezetésre került az ún. *szociális hozzájárulás*, mely az addig a vállalatok által fizetett járulékrészt adó jellegű befizetéssel váltotta fel. *Valójában ezen időtől kezdve a nyugdíjak biztosítási jellege megszűnt.* Bizonyos elemei megmaradtak, de a finanszírozás gyakorlatilag az állam szándékának és lehetőségeinek függvényévé változott. ¹Adott esetben a beszédett források különböző gazdaságpolitikai célok szolgálatába is állíthatók lettek. Így például, annak a szabályozásnak, hogy milyen jövedelmek után kell fizetni a szociális hozzájárulási adót, meghatározza a megtakarítások szerkezetét is. ²

A nyugdíjbiztosításban nálunk 1998 után az ún. svájci indexálás volt érvényben. A Fidesz azonban már a 2008-ban kidolgozott gazdaságpolitikai koncepcióiban is feszegette, hogy a megnövekvő nyugdíjterhek miatt csak a nyugdíjak vásárlóértékét garantáló, inflációkövető nyugdíjrendszert kellene megvalósítani, ahogy ezt Nyugat-Európában számos ország is teszi. Hiszen az elöregedés valóban az egész „Vén-Európát” sújtotta (és sújtja ma is,) s mindenütt nő emiatt a költségvetés kiadása. Mindenütt keresik ezért a nyugdíjterhek csökkentésének lehetőségét. Ezt a javaslatot, hatalomra jutva, aztán be is vezette a kormány. Mivel a kamatszint a világban alacsony volt, így az új szabályozás, az inflációkövetés nem jelentett lényeges változást a nyugdíjak miatt a költségvetésekben (államháztartásban). Napjainkra azonban némiképp változik a helyzet, hiszen az infláció fellángolása miatt újra magasabb kamatszintekkel kell számolni.

MAGYAR HELYZETKÉP

Milyen helyzet alakult ki tehát napjainkra Magyarországon a nyugdíjak terén? Komplex értékelésre nincs módunk, annyi mindenesetre megállapítható, hogy a rendszer feszültségei erősen megnövekedtek. A régi és új nyugdíjasok egymáshoz való viszonya, és valójában a nyugdíjas társadalom jövedelmeinek a viszonya az aktív keresőkéhez erősen megváltozott. Érdekes azonban mindenképpen áttekinteni az elmúlt 12 év fejleményeit. Egy korábbi tanulmányban bemutattuk, hogy az elmúlt évtizedekben a magyar humántőke ágazatok és a nyugdíjasok jövedelme, s a reálbérek hogyan alakultak, 1960-tól kezdve, félszázadon keresztül (Botos–Botos, 2023).

Hatalmas adósságot cipel magával a magyar társadalom, amelyet a múltból örökölt. Itt gondolhatunk a szó szoros értelmében vett *deviza államadósság* következményére, de egyben az ország azon „adósságára” is, amely tanítói, egészségügyi dolgozói felé áll fenn. Vagyis, a humán ágazatokban dolgozó állampolgárok – és a nyugdíjasok – jövedelmének az átlagbérek alakulásától való elmaradására. Ami, mondhatjuk, az állam feléjük fennálló adóssága. Ezeket az ágazatokat nem a vállalkozói „piac” bérezi, hanem az itt a dolgozók bérei a költségvetésből származnak. Ennek alakulását pedig nagyon erőteljesen befolyásolja az első számú adósságnak, az államadósság szolgálatának mindent megelőző igénye és kizorító hatása. Bizony, évtizedek óta ezt tapasztaltuk meg, és sem a rendszerváltáskor, sem az EU csatlakozáskor, sem a 2010-es évben az EU-val folyó tárgyalásokkor *nem vette senki figyelembe*, hogy a szocialista társadalmi rendszer a proletárdiktatúra alatt az „uralkodó” munkásosztály preferálásával alaposan leszorította az értelmiségi béreket. S azt a későbbi „gulyáskommunizmus” idején se tudták nálunk korrigálni, mert *a külföldi államadósság* szolgálata olyan kizorító mértékkel igénybe vette az államháztartás bevételi forrásait (Veczán, 2020). Arra nincs lehetőség, hogy az államadósság keletkezésének okait részleteiben tárgyaljuk, ugyanakkor erre számos tanulmányban kísérletet tettünk (Botos, 2022).

2020 körül végeztünk egy újabb tanulmányozást a 2010 utáni időszak statisztikai adatai alapján, az oktatásügy és egészségügy béreinek alakulásáról.³Miért e két ágazatot emeltük ki? Azért, mert az oktatás teremti meg a nemzetgazdaság számára szükséges humántőkét, s az egészségügy pedig hivatott azt (annak minőségét) megőrizni. 2010-ben a nettó nemzetgazdasági átlagbér havi összege 132.604 Ft volt. Az oktatásügyben az átlag nagyjából ugyanekkora, 133. 013Ft. Az egészségügy átlagbére: 102. 009Ft. Azaz, itt 23%-kal *alacsonyabbak* voltak a bérek, mint a nemzetgazdasági átlag. Ilyen arányokat örökölt meg a 2010-ben hatalomra került kormány. 2011/2012-ben aztán a nemzetgazdasági átlagbér 6,4%-kal, illetve 2,1%-kal növekedett.

Az egészségügyben 2011-ben volt 4,5%-os növekedés, de azt 2012-ben az előző évhez képest 7,3%-os csökkenés követte. 2013-ban szinten maradt az ágazati átlagbér, 2014-ben 5,4%-kal csökkent, majd 2015-ben 2,6%-os, 2016-ban 6,8%-os növekedés következett. Így 2016-ra az ágazat átlagbére a 2010-es átlagkeresettel egyezett meg. 2017-től kezdődően emelés következett, melynek mértéke 2017-ben 19,8%, 2018-ban 17,9%, 2019-ben 13,3%, 2020-ban 19,8%, 2021-ben 19,2%, 2022-ben pedig 28,8%-os volt. A Fidesz-kormány tehát jelentős emeléseket hajtott végre. Ezek azt eredményezték, hogy a nemzetgazdasági ágak

rangsorában már nem az utolsó helyet foglalja el az ágazat, mint a 2010-es évtized első felében, hanem feljött a 12. helyre, (a 19 ágazat közül.) A mélypont 2016. volt, amikor is a nemzetgazdasági átlagbérnek csupán 59%-a volt az egészségügyi átlagbér. Megdöbbentően alacsony! Egyetlen évben sem érte el a nemzetgazdasági átlagot, a 12 év alatt. 2022-ben is –még mindig –a nemzetgazdasági átlaghoz képest 9%-kal maradt el.

Az oktatásban az ágazati átlagbér 2011/2012-ben 3,3%-kal, illetve 0,1%-kal csökkent. 2013-tól kezdve az éves változások százalékban kifejezett értékei az alábbiak: 10,6%, 13,4%, 5,0%, 7,8%, 8,5%. Ezen növekedési ütemek eredményeként 2017-ben az oktatás átlagbére a nemzetgazdasági átlagkeresettel azonos szintre került. 2018-tól kezdődően a növekedési ütemek következők: 7,7%, 4,6%, 8,4%, 10,2%, 15,0%. Ugyanezen időszak alatt azonban a nemzetgazdasági átlagbérek valamivel gyorsabban nőttek, így az oktatási átlagkereset 2022-ben még mindig 8%-kal maradt el a nemzetgazdasági átlagtól. Az ágazatok rangsorában végül is az egészségügyet egy hellyel megelőzte, így a 11. helyen volt. Még mindig az átlag alatti helyet jelent mindez, holott az oktatásügyben és az egészségügyben dolgozókon múlik az ország humán vagyonának alakulása, vagyis az ország jövője.

Nyilvánvalóan a fenti két ágazatot érintő megszorítások hatottak és hatnak a nyugdíjrendszerre is, hiszen a nyugdíjrendszer még nagyobb alrendszer az államháztartásban, mint a fenti kettő. Egyensúlyi helyzete alapvetően befolyásolja az államháztartás deficitjét.

2010 UTÁNI HELYZET

2010 után, mint láttuk, nehéz helyzetben vette át a kormányzat a magyar gazdaságot. Nagy volt a költségvetési deficit, az EU pedig szorított bennünket a maximum 3% költségvetési hiány betartására, fenyegetve a szankcionálással. Valami módon forrást kellett tehát találni a hiányok csökkentésére.

A kormányzat felmondta az IMF-fel kötött szerződést. Az nem engedte volna meg a banki kölcsönadókat, de így be lehetett vezetni az ún. szektoradókat, mivel a költségvetési politika nemzeti keretben van az EU-ban. Mindenesetre az államadósság szolgálatnak eleget kellett tenni, s annak fedezetét valahogyan elő kellett teremteni.

Kénytelen volt a kormányzat ezekben az ágazatokban visszafogni a költségeket, ami feszültségeket keletkeztetett.

Sajnos, nem sikerült megértetni az állampolgárokkal, de a z EU-val sem, hogy az adott ágazatok a szocializmusból örökölt lemaradás terhét jelentik, még mindig. Ahogyan az a már idézett tanulmány jelezte, amely a 60 évet áttekintette, az értelmiségi bérek leszorítása a forintvaluta létrehozásának idejére megy vissza. A Kommunista Párt javaslatára kialakult súlyos aránytalanságot aztán az idők folyamán sem sikerült korrigálni, mert a hetvenes évek végétől ebben gátat jelentett az állam hatalmas dollár eladósodása. A probléma megoldásában, sajnos, nekünk a rendszerváltáskor nem segített semmiféle Marshall-terv, Brady terv... A korrekció erre a kormányzatra várt, mert a szociál-liberális kormányok 1994-1998 és 2002-2010 között csak rontottak a korábbi helyzeten. De a korrekció 2013 után is csak lassan tudott megindulni. Rövidesen jött a Covid válság, az ukrajnai háború, a különféle brüsszeli szankciók időszaka. Nagy nehézség napjainkban a jelen kormányzat számára, hogy a választópolgárai

számára világossá tegye: a problémát nem ő okozta, legfeljebb kissé késlekedett a korrigálásal. (Valójában a jelen tanulmány ezt a tájékozódást is szolgálja).

A társadalombiztosítás nyugdíjrendszere ugyancsak egy *nagy rendszer*. Ezen is kénytelen volt takarékoskodni a kormány. Miután megszüntette a társadalombiztosítás önállóságát, és a vállalatok által fizetett járulékokat szociális hozzájárulási adóvá tette, *megszüntette az ún. svájci indexálási rendszert*. Korábban évtizedeken át természetes volt, hogy a2,4 millió nyugdíjas réteg jövedelme lépést tartott a bérek emelkedésével. Azzal a fölkiáltással indokolva döntött így a kormány, hogy megőrizzük a nyugdíjak vásárlóértékét. A továbbiakban *csak az inflációt ellentételezték*. (A vizsgált négy évből 2021-2022-ben volt magasabb a nyugdíjak emelkedése, mint az infláció).

2019-ban és 2020-ban a bérek évről évre 11,4% ill. 9,8%-kal emelkedtek; a nyugdíjak csak 4,8% ill. 5,3%-kal. Mivel az áremelkedés e két évben csak 3,3%-3,3% volt, valóban reál-emelkedést érezhetett átlagosan a társadalom. 2021-ben és 2022-ben jelentős bér-és nyugdíjemelést történt: 8,9% ill. 17,4%-os béremelésekre, és 14,8 % ill. 18,2%-os nyugdíjemelésre kerül sor. Az utóbbi két év eredményeként határozottan csökkent a nyugdíjemelésnek a béremelésektől való elmaradása miatti különbség.

A rendszerváltás előtt, majd utána 2015-ig az volt az általános, hogy az átlagnyugdíj a nemzetgazdasági átlagbérek 65-67%-át tette ki. (Ez a „helyettesítési ráta”). 2015 után azonban fokozatosan csökkent ez az érték, 55%-ra. 2019 óta pedig még kicsit alacsonyabb is, 50-53% között mozog. 2014-15ig aztán a bérek és a nyugdíjak nagyjából azonos ütemben mozogtak. 2015-től2019-ig azonban *a bérek és nyugdíjak már nem mozogtak, párhuzamosan*”. (Valójában ennek lett az eredménye a helyettesítési ráta csökkenése – 50% körüli értékre–. A helyettesítési ráta alacsonyabb mértéke , sajnos, napjainkig – az utóbbi évek jövedelem-emelései ellenére is érvényben maradt.).

Ha jogosnak tartanánk a helyettesítési rátánál a sok évtizedes *kétharmados* arányt, a jelenlegi átlagos, mintegy *feles* arányhoz képest, akkor azt lehetne mondanunk, hogy az utóbbi évek nehéz államháztartási helyzetének finanszírozásához *igen nagymértékben járultak hozzá a nyugdíjasok*. Hiszen lemondtak – akarva, akaratlan– nyugdíjas jövedelmük egy potenciális részéről. A 67%-os érték nemzetközi összehasonlításban korábban valóban elég magas volt. De nem szabad azonban elfelejtenünk, *milyen alacsony bérekre vetült ez*. Az IMF mindig harsogta, hogy csökkenteni kell a helyettesítési rátát. Nem gondoltak bele, hogy hány olyan alacsony nyugdíjjal bíró ember volt –és van – hazánkban, akiknek a minimális megélhetése is alig van biztosítva. Ha a helyettesítési rátát tovább csökkentjük, akkor miből élnek meg a legszegényebb nyugdíjas rétegek? (Megjegyzendő, amúgy azért is alacsony lesz a jövőben az átlagos nyugdíj, mert sokan voltak korábban minimálbéren).

Ha 2010-hez viszonyítjuk a 2022-es folyóáras adatokat, (tehát a bázisindexet nézzük,) azt látjuk, hogy az átlagbér néhány százalékponttal gyorsabban is nőtt, mint a GDP. *A nyugdíjak bizony jelentős mértékben elmaradtak a növekedésben*. (Adatok: GDP: 244%, átlagbér: 251%, nyugdíjak:210%). Az ország nehéz helyzetében tehát a nyugdíjas korosztály kénytelen volt komoly áldozatokat vállalni.

Hogy erre a nyugdíjasok által meghozott áldozatra szükség volt az államháztartás fenyegető hiánya miatt, lehet állítani. De tény, hogy ha a béremelkedés továbbra is szerepet játszott volna a nyugdíj megállapításában, (mint a korábbi indexelésnél,) a nyugdíjak magasabbak lettek volna.

NÉZZÜK A SZÁMOKAT KISSÉ RÉSZLETESEBBEN

Ha az ún. „helyettesítési ráta” adatait elosztjuk egymással, látni fogjuk, mennyire lecsökkent a nyugdíjak átlagösszege az átlagbérekhez képest. Egymással elosztva, 1,26-ot ad, vagyis a nyugdíjasok – így számolva – az utóbbi négy-öt évben az átlagnyugdíj 26%-ával „támogat-ták” az államkincstárt. Mit jelent ez? 2022-ben a nemzetgazdasági átlagnyugdíj havi összege (54,7%-os helyettesítési ráta mellett) 181.137Ft volt. Ha a 67%-os helyettesítési ráta lett volna érvényben, a nyugdíj 222.753 Ft lett volna. A különbség 41.616 Ft, ami évenként átlagban kereken félmillió forintot jelent nyugdíjasonként. Ugyanezen számításokat elvégezve 2019-2020-21-re, nagyjából akkor is kb. fél-fél milliós éves differencia adódik. Összesítve, négy év alatt, ez egy főre 2millió Ft-ot jelent. A 2,44 milliárd nyugdíjas tehát összesen évente közel 1.200Mrd Ft-tal járult hozzá az államháztartás egyensúlyához. Annak következtében, hogy ezt az összeget nem kapta meg

Ha ezt szembeállítjuk a költségvetés egyes egyéb bevételi tételeivel, láthatjuk, hogy a személyi jövedelemadó 2.786Mrd Ft-ot, a gazdálkodók befizetése pedig 2.894Mrd Ft-ot tesz ki. Még plasztikusabb a kép, ha a vállalatok által befizetett társasági adót nézzük: az ennek az összegnek csak töredékét teszi ki (747Mrd Ft) vagy nézhetjük a pénzügyi szervezetek külö-nadóját, (ez 327Mrd Ft.) Ezekhez viszonyítva, bizony elég jelentős a nyugdíjasok „automati-kus tehervállalása”, tehát, az összeg, amiről kényszerűen lemondtak.

Természetesen nem jelenti azt, hogy a dolgozó rétegek helyzete különösebben rózsás lett volna. A korábbi elemzésünkben kimutattuk, hogy az egy foglalkoztatott által megtermelt GDP-ből a nemzetgazdasági nettó átlagbér aránya *csak 2010-re érte el a rendszerváltás végi adatot, a 30%-ot*. Merthogy a transzformációs válság hatására jelentősen visszaesett a mutató. Horn Gyula kormánya alatt egyenesen *20%-ra csökkent*. Innen kellett valahogy visszatornáznunk 2010-re 30%-ra. A 2010-es adat azonban, 2018-tól *ismét lecsökkent*. 2019-ben 27,5%-ra, 2020-ban 29,7%-ra, 2021-re 28,5%, 2022-re pedig 27%-ra esett vissza. Tehát a kormány béremelési erőfeszítései ellenére sem sikerült tartania 2010-es évre nehezen elért részesedést.

Kicsit megnézhetjük az arányokat nemcsak a GDP, hanem a költségvetés szempontjából is. A foglalkoztatottak által megtermelt jövedelmek után, illetve azok elköltésekor adót kell fizetni. A megtermelt jövedelmekből mindig részesedik az államháztartás. Ez a részesedés visszacsorog a költségvetésből finanszírozott ágazatokhoz, hiszen oktatást, egészségügyet, kultúrát mind a bevételekből fizetik. De az adók jelentős részben finanszíroznak egyéb tételeket: *mindenélőtt az államadósság szolgálatot*, továbbá, az állami beruházásokat, a külföldi működő tőke állami támogatását, a honvédelmet, s általában az államapparátus működését.

Az államháztartás részesedési arányai a GDP-ből az elmúlt pár évben a következők voltak: 2019-ben 51%, 2020-ban 53% 2021-ben 51,4%, 2022-ben ismét 53%. A GDP maradá-kán osztozik a munkavállaló és a tőketulajdonos. A tőkésnél maradó profit aránya a 2019-től a 2022-es évig a következő volt: 20,7%. 16,7%, 20,1% 20,0%. (Jelentős csökkenést csak 2020-ban láttunk a profitoknál; ebben az esztendőben a bérek részaránya kissé magasabb volt. Ekkor volt a járvány kitörése. De a következő években újra beállt a profit a maga 20% körüli „részesedési arányára.

Az osztozkodási arányokból látszik, hogy az államnak döntő a szerepe a modern gazdaságban. Az állam, (úgy is, mint munkáltató, s egyben tulajdonos is), a munkavállaló és a munkáltató (pontosabban, a tőke – tulajdonos) mellett, igen fontos főszereplő. Az tehát, hogy kik kerülnek a politika következtében *döntő állami* – törvényhozói, végrehajtói –*pozíciókba*, vagyis, kik döntenek végül is a GDP felhasználásának tételeiről, nos, ez kimondhatatlanul nagy jelentőségű kérdés. *A létező modell már nem egyszerű piacgazdaság.* Ez államkapitalista berendezkedés. Gyakorlatilag mindenütt így van a fejlett országokban. (Nálunk is.) Ma már az állam szerepe meghatározó, az egyébként nagyon individualista Egyesült Államokban is! Az etika szerepe ily módon a politikában nagyon felértékelődik. Hiszen szó sincs arról, hogy a folyamatokat holmi piaci törvényszerűségek automatikusan irányítanak! Az természetesen igaz, hogy magának a gazdaságnak, a szereplőinek, folyamatainak kellene etikusnak lennie. De, amint ebből látjuk, a politikának *még inkább*.

DEMOGRÁFIAI FOLYAMATOK A VILÁGBAN

Az elmúlt negyed században végzett kutatómunkánkban nemcsak azzal foglalkoztunk, hogy konkrétan milyen a nyugdíjas rétegek helyzete, hanem azzal is, hogy maga a nyugdíjrendszer megfelel-e egy olyan helyzetnek, amelyben a demográfiai folyamatok a társadalom előregedését eredményezik? A kérdés nemcsak hazánkban, de globális szinten is felmerül.

A huszadik század a népességrobbanás időszaka volt. A 21. század az időződés százada lesz. Az elmúlt 10000 évben átlagosan csak nagyon lassan nőtt a népesség: 0,05%-kal. 1500-ra a globális népesség mindössze 400millió főt tett ki. A gyorsulás a 17-18. században következett be, majd éves átlagban 0,7% lett a növekedés. A 19. századra a Föld lakossága elérte az egy milliárd főt. A továbbiakban évi 2%-kal nőtt a Föld lakosainak a száma, elérve a 2000-es évre a 6,1mrd embert. 2100-ra az ENSZ 11,5 Mrd fővel számol. A fejlődő országokban napjainkban is – bár lassuló ütemben –, de dinamikusan nő a népesség. *Európában azonban egyértelműen népességfogyás következik be.* (Európában 1960-ban 2,5 volt a teljes termékenység rátája (fertilítási ráta), 2011-re azonban már csak 1,5-t ért el. Azaz, a kritikus 2,1 alá csökkent, amikortól kezdve a születésszám már nem biztosítja a társadalmi reprodukciót.). A fejlődő országokban az 1950-es évek elején még 6,0 volt a fertilítási ráta, napjainkra azonban – a 2020-as évek elejére –már csak 2,5 a mutató értéke. A csökkenés tulajdonképpen nagyobb mértékű a fejlődő országoknál, mint amit a fejlett országokban tapasztalunk, de a születésszám *még mindig* népességbővülést eredményez. Egyelőre a fejlődő országokban a fiatalok foglalkoztatása jelent gondot. 2050-re egészen éles kontraszt alakul ki Európa, és a Szub-Szaharai térség országainak demográfiai helyzete között. Az előbbieken a fiatalok hiánya, az utóbbiakban a gyerekek nagy száma lesz a jellemző. Az EU 27 országában (a 2010 körüli becslések szerint) 2020-2045 között évi átlagban 0,2%-kal fog csökkenni a népesség. Olaszország és Németország különösen érintett, hiszen itt 60-ról 57 millió főre, illetve – a németeknél – 82 millió főről 79-re csökken –az előrejelzések alapján – a népesség száma. Az olaszok – egyes becslések szerint –kénytelenek lennének a nyugdíjkorhatárt 77 évre emelni, hogy finanszírozni tudják a nyugdíjasokat, vagy beengedni 2,2 millió migránst, hogy ne kényszerüljenek a korhatáremelésre (Lunefeld, 2013). A demográfia kőkemény valóság; a

hamar elszaladó idő már most élesen kirajzolja a közeljövőben várható helyzetképet. Ez pedig két irányból is ösztönzi a migrációt, amibár szinte törvényszerű következmény, de semmiképp nem ideális megoldás.

A fejlett országokban napjainkban tehát a gyermekvállalás visszaesésével kell számolni, s így a munkaerő-utánpótlás csökkenésével. Európában, Japánban és Amerikában is megszületett már az *időskori árva* fogalma, ami annyit jelent, mint az időskorú polgárok, akiknek semmiféle hozzátartozója nincsen, vagy ha esetleg mégis lenne, nagyon távol él tőle, s nem tud gondoskodni róluk. (Vagy, adott esetben, nem is akar). Ezek az emberek a társadalom intézményeire szorulnak idős korukban. Óriási kérdés, hogy miből tudja ezt a társadalom finanszírozni?

Az elöregedésnek nemcsak a gyermekek számának a csökkenése az oka, de az is, hogy az idősebb korosztályok tovább élnek, arányuk a társadalomban megnő. Vitathatatlanul az emberi fejlődés egyik legnagyobb eredménye az emberi életkor meghosszabbodása. Az átlagéletkor megnövekedése azonban magával hozta az idősödés problémáit is, ami az egyének, a családok és az egész társadalom számára kihívás, hiszen társadalmi, gazdasági és egészségügyi kérdéseket is felvet. Az élet meghosszabbodása ugyanis nem feltétlenül jelent *egészségben eltöltött* idős kort. Ez jelentősen megterheli az egészségügyi rendszereket, amelyek finanszírozása mind egyéni, mind társadalmi szinten egyre nehezebbé válik. Ez a társadalombiztosítás fontos kérdése.

Miből lehet az időskor finanszírozását gazdasági szempontból fenntartani, akár betegen, akár egészségesen töltjük is azt? Hiszen mindenképpen csak a lecsökkent munkaképes réteg által megtermelt jövedelmet lehet – és kell – elosztani a három társadalmi réteg, a fiatalok, a munkában állók, és az időskorúak között. Vagyis mindenképpen *probléma* jelentkezik a társadalombiztosítás *nyugdíjrendszerében*.

A „BOTOS JÓZSEF – BOTOS KATALIN” FÉLE NYUGDÍJAVASLAT

Említettük, hogy az országokban felmerültek megoldási alternatívák a kihívás kezelésére. Nem lehet a nyugdíjrendszerre vonatkozó reformgondolásokkal elintézni néhány *patametrikus elem* módosításával, mint pl. a nyugdíjkorhatár kitolása. Lehet ugyan – elvileg – matematikai egyensúlyt teremteni a befizetések és kifizetések között, a járulékok emelésével, vagy a nyugdíjba menetel meghosszabbításával. De kérdés, hogy ezek kivitelezhetőek-e? Lehet-e valóban a fejlett országokban úgy járulékot emelni, hogy a globális gazdaságban versenyképességüket súlyosan ne veszélyeztessék? Tudnak-e az idős emberek tovább dolgozni? Lehetővé teszi-e ezt egészségi állapotuk? Elegendő-e vajon ehhez a szellemi tudásuk, a korszerű technika kezelésének ismerete? Lépést tudnak-e tartani azzal a gyors technikai, technológiai fejlődéssel, amely valóságos szakadékot eredményezett a generációk között? A probléma átfogóbb, túlmutat magán a nyugdíjrendszeren is. Így, például, vajon, kellően tisztában van-e a társadalom azzal, hogy a fiatal generációknak jelentősen nagyobb tudástókéval kell rendelkezniük, hogy a modern kor kihívásainak a közeli jövőben megfeleljenek? Szóban ugyan sok fejtegetést hallunk itthon is a tudásalapú társadalomról. De vajon a társadalom szerveződése, intézményei, megfelelnek-e ennek a követelménynek?

Mi köze mindennek konkrétan a nyugdíjrendszerhez? Az, hogy a jövőbeni aktívoknak képzetebbeknek kell lenniük a maiaknál.

Felmerül a továbbá kérdés: *maradhat-e azonos elméleti alapon* a gyermekekben szűkülő társadalom nyugdíjrendszere, mint amilyen alapon a gyermekekben bővelkedő, a társadalmi újratermelésre képes időszakokban volt? Vagy nincs más út, mint a migráció, amely az előregedő országokba munkaerőt – gyakorlatilag népességet – „importál”, annak érdekében, hogy fenntartsák a gazdaság működőképességét? Nincs-e mód olyan intézményi változásokra – *adott esetben a társadalombiztosítás rendszerében is* –, amelyek az önreprodukción segítenék?

Erre a kérdéssorra lenne válasz a Botos József és Botos Katalin által kidolgozott nyugdíjkonceptió (Botos – Botos, 2020).

Ez az elgondolás abból indul ki, hogy nem elegendő a *parametrikus* változtatgatás, *paradigmatikus* változásra van szükség. *A nyugdíjrendszert új alapokra kell helyezni: nem a biztosítási elvre, hanem a befektetési elvre.*

Világos, hogy csak azt a jövedelmet lehet elosztani, amit az aktív korosztály megtermel. De ehhez szükség van arra, hogy legyen elegendő gyermek, akik majd a munka világába lépve képesek lesznek jövedelmet termelni. Ezeknek mind nagyobb arányban képzett „egyedeknek” kell lenniük, mert a modern technológia ilyen munkaerőre tart igényt. Érdekes ezért a nyugdíjrendszer elveibe beleépíteni azt az ösztönzést, hogy a családok érdekeltek legyenek a gyermekek vállalásában és taníttatásában. *(Természetesen elsősorban arra van mindenekelőtt szükség, hogy legyenek családok. Legyen hajlandóság az elköteleződésre, a gyermeknevelés fáradságos feladatának felvállalására).*

A fejlett világgazdasági rendszerében egyéni szinten nem látszik az, hogy a gyermekvállalásra szükség lenne. A biztosítási elv szerint ki-ki magának tesz félre. Makrogazdasági szemléletben azonban világos, hogy pénzt hiába tesz félre, ha nincs ember, aki termelve, létre ne hozza azt az árumennyiséget, amit az –*úgymond*– félre tett pénzzel megvásárolhatnánk. Csakis úgy van értelme félretenni, ha azt a társadalom a termelési folyamatba befekteti. Ekkor lesz olyan helyzet, hogy mire a mai aktív polgár nyugdíjas lesz, ezeknek a befektetéseknek az eredményeként, a következő generáció termelni lesz képes. (A biztosítási elven működő társadalmakban is előbb utóbb létrejön egy olyan helyzet, amikor a gyermekszám mérséklődésével, a hosszabb élettel a kifizetések *meghaladják* azt az összeget, amit az aktív korosztályok – *úgymond* maguknak– „félretettek”. A befizetések tehát automatikusan kifizetésre kerülnek. Ez így van ma már szinte az összes hozzánk hasonló ún. „pay-asyou go” rendszert alkalmazó országban.

Ehhez azonban – mindent megelőzően – *magába a gyermekebe kell befektetni*. A gyermek felnevelése elsősorban eleve *a vállalástól* függ, majd egyéni és társadalmi ráfordítások szükségesek, hogy a munka világába beléphessen. Napjainkban ez egyre hosszabb képzési időt igényel. Ki lehet ugyan lépni hamarabb is a képzési folyamatból, de csak alacsony hozzáadott értékű munka végzésére. Ami a jövő társadalmában nem lesz igazán kívánatos. (Elég szomorú, hogy hazánk e téren az élenjárók között van, sajnos.⁴⁾

A költségek megoszlanak a családok és a közösség között. Amerikában nagyobb az egyéni ráfordítás- (el is adósodnak emiatt a fiatalok, a tanulás költséges). Európában az

állami költségvetést terheli az egészségügy és oktatásügy e miatti finanszírozási igénye. De bármennyit vállal is át az állam, a gyereket nevelő családok terhe egyre jelentősebb. Több gyerek esetén, különösen. Ezért javasolja a Botos házaspár egy „kétszatos nyugdíjrendszer” létrehozását. Ebben a munkavállalással és járulékfizetéssel megalapozott nyugdíjigény mellett, a felnevelt és tanított gyermekek utáni nyugdíjrész jelentene időskorban megélhetési forrást. Valójában azt jelenti, hogy a *korábbi biztosítási szemlélet mellett befektetési szemléletre* kell áttérni! *Ez paradigmaticus változás!* Klebelsberg Kuno azt mondta: *az oktatásügy honvédelmi jelentőségű kérdés.* A nyugdíjrendszer hosszú távra elgondolt változtatása sem a választási ciklusokba beilleszthető kérdés. Ez is nemzetpolitikai jelentőségű, hosszú távú stratégiai kérdés. Annak eldöntését igényli, hogy akarjuk-e megőrizni társadalmunk kulturális örökségét, s ezért hajlandóak vagyunk-e türelemmel várni, amíg ennek az ösztönző rendszernek a hatása beérik? Akarunk-e beruházni a jövő generációba!

Ezt az elgondolást nem lehet a társadalom támogatása nélkül megvalósítani. Nem rövid távon eredményt hozó változtatás lenne! Holnapra ez nem módosít semmiféle demográfiai tendencián. De „holnaputánra” minden bizonnyal beérik a gyümölcse. Az emberek a tapasztalat alapján lassan egyre inkább megértik, hogy érdemes gyereket vállalni, és taníttatni. Sőt azt, hogy csak így tudnak gyermekeik is boldogulni. S így lehetséges fennmaradni nemzetünknek ezekben az eljövendő viharos, és hatalmas technikai kihívásokat tartalmazó rendszerében.

A javaslat nem csodaszer, komplex intézkedésrendszert követel meg. Egyelőre azonban csak a közgondolkodást termékenyítette meg, de állami cselekvéssé – hosszú távú természete miatt – még nem transzformálódott. Pedig a demográfia órája szerint már így is késésben vagyunk.

JEGYZETEK

- ¹ Az adónemet az egyes adótörvények és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CLVI. törvény IX. fejezete vezette be 2012. január 1-jétől. Ezzel egyidejűleg megszűnt a munkaadó által fizetett nyugdíjbiztosítási járulék, egészségbiztosítási járulék és munkaerőpiaci járulék; a járulék és a szociális hozzájárulási adó között az a különbség, hogy előbbi kizárólag arra a célra fordítható, amelyre beszedték, utóbbi adót viszont egyéb célokra is lehet költeni.
- ² 2023. július 1-től a személyi jövedelemadó (kamatadó) mellett 13%-os szociális hozzájárulási adót (szoco) is kell fizetni a 2023. július 1-je után keletkező kamatjövedelmek után. Néhány befektetést nem érint az az új adónem, például a TBSZ-en (tartós befektetési számlán) tartott befektetett megtakarítást továbbra is adómentes az 5. év után.
- ³ Míg az előző, 60 évet áttekintő tanulmányban a reálbéreket, ebben csak a nominális jövedelmi adatokat vizsgáltuk. A tendenciák azonban világosak.
- ⁴ „Az európai trendekkel ellentétben az elmúlt évtizedben nőtt a korai iskolaelhagyók aránya, mértéke 2021-ben 12,0 % volt, ami meghaladta a 9,7 %-os uniós átlagot”. Ezt olvashatjuk az EU 2022 konvergencia jelentéssel kapcsolatos értékelésében. A TANÁCS AJÁNLÁSA Magyarország 2022. évi nemzeti reformprogramjáról, amelyben véleményezi Magyarország 2022. évi konvergencia programját (24 pont)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Antalóczy Katalin (1997): *A magyar gyógyszeripar versenyképessége - adatok, hipotézisek, töprengések* - Műhelytanulmány - A tanulmány sorozat 17. kötete: „Versenyben a világgal” - kutatási program. Műhelytanulmányok 2. 1997.
- Botos Katalin (2022): Rendszerváltás egy közgazdász szemével. *Magyar Szemle*, 2022/1.
- Botos József – Botos Katalin (2020): Nyugdíjrendszer a változó társadalomban *Pénzügyi Szemle*, 2020/1.
- Botos József – Botos Katalin (2023): Politikai ciklusok, statisztikai adatok. *Világpolitika és közgazdaságtan*, 2023/3 <https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/8437/1/VILPOL20230313.pdf>
- Bremner, Jasin (2010): Key Findings From PRB's 2010 World Population Data Sheet. *Population Bulletin* 65, no. 2.
- Bruno, Lunenfeld (2013): The clinical consequences of an aging world. National Institutes of Health (.gov) <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/articles>
- Európai Bizottság (2022): *Magyarország 2022. évi nemzeti reformprogramjáról*. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022H0901\(17\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022H0901(17)&from=EN). Brüsszel, 2022. május 23. A TANÁCS AJÁNLÁSA
- Veczán Zoltán (2020): Mennyit keres ma egy tanár, és mennyit keresett a Monarchia alatt? *Mandiner*, 2020. szept. 13. <https://mandiner.hu/hirek/2020/09/tanari-fizetes>